Rozdział 3

Niepełnosprawność intelektualna

3.1. Nazewnictwo i definiowanie niepełnosprawności intelektualnej – przegląd stanowisk

W pedagogice specjalnej, podobnie jak w większości nauk humanistycznych, których domenę stanowi dyskurs, pojawia się problem wieloznaczności i zmienności terminologii. Zarówno forma pisemna, jak i ustna tego dyskursu wymagają pojęciowej precyzji, która będzie gwarantować osiągnięcie porozumienia między prowadzącymi dialog podmiotami[1]. Jednakże zdefiniowanie pojęcia niepełnosprawności intelektualnej jest niezwykle trudne. Zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej istnieją różne sposoby nazywania niepełnosprawności intelektualnej oraz jej definiowania (zob. tabela 2). Możemy się spotkać z terminami takimi, jak: „obniżona sprawność umysłowa" (ang. „mental subnormality" lub am. „feeble-mindedness", cz. „snížení účinnosti duševní"), „oligofrenia", „upośledzenie umysłowe" (ang. „mental deficency", cz. „mentální retardacje"), „niedorozwój umysłowy" (ang. „mental retardation"[2], cz. „slabost"), „opóźnienie poznawczo-adaptacyjne" (ang. „cognitive-adaptive delay")[3], a obecnie najczęściej stosowanym terminem w literaturze jest „niepełnosprawność intelektualna" (ang. „intelectual disability", cz. „mentální postnie").

---

[1] M. Wlazło: *Upośledzenie czy niepełnosprawność – o znaczeniu, funkcjach i podstawowych w pedagogice specjalnej*. W: *Pedagogika specjalna – aktualne osiągnięcia i wyzwania*. Red. T. Żółkowska. Szczecin, Oficyna IN Plus 2005, s. 132.

[2] J. Opiat: *Kształcenie dzieci upośledzonych umysłowo*. Warszawa, Wydawnictwo Dra Jana Opiata, 1994, s. 14.

[3] K. Walsh: *Thougth on changing the Term "Mental Retardation"*. "Mental Retardation" t. 40/1/2002, s. 74.

Tabela 2. Zestawienie nazewnictwa niepełnoprawności intelektualnej

Polska	Anglia	Republika Czeska
obniżona sprawność umysłowa	ang. mental subnormality am. feeble-mindness	snížení účinnosti duševní
oligofrenia	–	oligofrenie (slabomyslnost)
niedorozwój umysłowy	mental retardation	slabost
upośledzenie umysłowe	mental deficency mental handicap mental retardation	mentální retardacje
opóźnienie poznawczo-adaptacyjne	cognitive-adaptive delay	kognitivně-adaptivní zpoždění
niepełnosprawność intelektualna	intelectual disability	mentální postižení

Źródło: Opracowanie własne na podstawie literatury.

Do terminów, z którymi możemy się spotkać w starszej literaturze należą również: kretynizm, idiotyzm, imbecylizm, debilizm, jak również kalectwo, ułomność umysłowa i inne w odniesieniu do niepełnosprawności ogólnie rozumianej. Kolokwialność i obraźliwość spolszczonych nazw łacińskich stopni niedorozwoju umysłowego i osób, których dotyczą, doprowadziły do zmodyfikowania terminologii[4]. Określenie „upośledzenie umysłowe" starano się zastąpić wieloma w/w sformułowaniami. W latach 50. XX wieku (1959 rok) wprowadzono termin „niedorozwój umysłowy" jako „najpowszechniej stosowany przez pracowników zawodowych we wszystkich dyscyplinach"[5]. Początkowo termin ten wydawał się wolnym od negatywnych zabarwień. Jednakże każde określenie, jak zauważa David Goode[6], zarówno jeśli chodzi o naukowców (wymyślających różne etykiety), klinicystów (stosujących je w stosunku do określonych osób), jak i zwykłe osoby (wykorzystujące takie terminy na różne sposoby w różnych celach), będzie miało tak krzywdzący, jak i korzystny wpływ na ludzi z niepełnosprawnością.

Wielu specjalistów dostrzega potrzebę istnienia terminu, który zastąpiłby „niedorozwój umysłowy", gdyż „klasyfikacja i etykietowanie tworzą część fundamentu dla nauki i są niezbędne dla rozumienia naszego świata i wszystkich ludzi na nim, włączając tych z niepełnosprawnościami"[7]. Etykiety oraz definiowanie niepełnosprawności dla określonych celów jest niezbędne, chociażby, jak pisze

[4] M. Wlazło: *Upośledzenie…,* s. 132.

[5] A.M. Clarke, A.D.B. Clarke: *Upośledzenie umysłowe. Nowe poglądy.* Warszawa, PWN, 1969, s. 17.

[6] D. Goode: *Mental retardation is Dead: Long Life Mental Retardation.* "Mental Retardation", t. 40/1/2012, s. 57–59.

[7] K.K. Walsh: *Thoughts on changing the term "Mental Retardation".* "Mental Retardation", t. 40/1/2012, s. 73.

Goode[8], dla naukowców, klinicystów, pedagogów specjalnych czy pracowników socjalnych właśnie na potrzeby badań, diagnozowania, terapii oraz określenia, kto jest uprawniony do pobierania określonych świadczeń socjalnych. Janusz Kostrzewski w jednym ze swoich artykułów z 1997 roku zauważa, iż w Polsce istnieje tendencja do zastępowania terminu „niedorozwój umysłowy" terminem „niepełnosprawność umysłowa". Po przeanalizowaniu tego stanu rzeczy uznaje ten fakt za zasadny[9]. Przełom wieków daje nam nowe spojrzenie na podejście do problemu nazewnictwa z zakresu pedagogiki specjalnej, czego zauważalnym symptomem jest pojawienie się zarówno w potocznym języku, jak i literaturze fachowej terminu „niepełnosprawność intelektualna" (ang. „intellectual disability"). Najlepszym dowodem zmiany kierunku postrzegania upośledzenia umysłowego, niedorozwoju umysłowego jest zmiana nazwy stowarzyszenia, które od 1896 roku[10] odgrywa ogromną rolę w dziedzinie wsparcia osób z tą niepełnosprawnością, jakim jest Amerykańskie Stowarzyszenie Upośledzenia Umysłowego (AAMR American Association on Mental Retardation), które od 2006 roku nosi nazwę Amerykańskie Stowarzyszenie Niepełnosprawności Intelektualnej i Rozwojowej (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities AAIDD).

Dzięki tej zmianie termin „niepełnosprawność intelektualna" rozpowszechnił się na arenie międzynarodowej[11]. Niewątpliwie zaletą tego sformułowania jest fakt, iż składa się ze słów powszechnie używanych, jasno opisuje zróżnicowaną grupę osób zaklasyfikowanych jako „niedorozwinięte umysłowo" oraz z łatwością może zamienić termin „niedorozwój umysłowy" w definicji i klasyfikacji bez większego zamieszania[12]. Nawiązuje również do pojęcia inteligencji jako podstawy historycznej definicji upośledzenia umysłowego, jak również funkcjonalnej koncepcji niepełnosprawności nawiązującej do ludzkich możliwości oraz interakcji osób ze środowiskiem i znaczącej roli wsparcia w rozwoju jednostki[13].

W niniejszej publikacji będę posługiwać się terminem „niepełnosprawność intelektualna" zarówno z powodu tego, iż jest on najczęściej używany w literaturze ostatnich lat, jak i z powodu ujednolicenia terminologicznego badanych krajów. Każdy z nich bowiem dostrzega tendencje w podejściu do używania określonego stanu, stosując określenia: „intellectual disability" (Anglia), „mentální postnie" (Republika Czeska), niepełnosprawność intelektualna (Polska).

[8] D. Goode: *Mental retardation...*, s. 57–59.

[9] J. Kostrzewski: *Ewolucja poglądów AAMR dotyczących niedorozwoju umysłowego od Ricka Hebera (1959) do Ruth Luckasson i in. (1992).* „Roczniki Pedagogiki Specjalnej" 1997, t. VIII, s. 211.

[10] http://www.aamr.org/content_2383.cfm?navID=2 [dostęp: 10.02.2012].

[11] A. Maciarz: *Społeczny wymiar niepełnosprawności intelektualnej.* „Szkoła Specjalna" nr 4/2005, s. 243.

[12] S.A. Gelb: *The Dignity of Humanity is Not a Scientific Construct.* "Mental Retardation", t. 40/1/2002, p. 56.

[13] R.L. Schalock: *What's in A Name?* "Mental Retardation", t. 40/1/2002, s. 60.

Inne sformułowania mogą się pojawiać w pracy w związku z odnoszeniem się do literatury przedmiotu i używaniem cytatów, w których owe pojęcia występują oryginalnie.

Definiowanie, podobnie jak nazywanie wymaga pewnego usystematyzowania. Na przestrzeni lat ulegało ono znaczącej ewolucji. Jak zauważa Zofia Sękowska, możemy mówić o różnych definicjach upośledzenia umysłowego, o różnej terminologii i wielu próbach jego klasyfikacji[14].

Jedna z pierwszych prób definiowania upośledzenia umysłowego autorstwa Emila Kraepelina (1915 rok) określa wszelkie jego postaci jako „oligofrenię", czyli grupę złożoną pod względem etiologii, obrazu klinicznego i zmian morfologicznych, anomalii rozwojowych, mającą wspólną cechę, taką jak totalne opóźnienie rozwoju umysłowego[15].

W literaturze czeskiej możemy znaleźć m.in. definicję, która mówi, że niepełnosprawność intelektualna/upośledzenie umysłowe to może być zaburzenie psychiczne, rozwojowe o charakterze ograniczonej inteligencji, które charakteryzuje się głównie zmniejszeniem funkcji poznawczych, mowy, zdolności fizycznych oraz społecznych[16].

Początkowe definicje niepełnosprawności intelektualnej podkreślały głównie ograniczenia danej osoby w sferze intelektu, czy, tak jak w ujęciu Emila Kraepelina, Philippe'a Pinela (idiotyzm to zahamowanie rozwoju zdolności intelektualnych i uczuciowych) czy Alfreda Franka Tredgolda (nieuleczalność niedorozwoju umysłowego), w sferze emocjonalno-wolicjonalnej. Większość ówczesnych definicji niepełnosprawności intelektualnej podkreśla jej globalny charakter, w odróżnieniu od dysfunkcji parcjalnych. Kostrzewski usytuował w dysfunkcjach intelektualnych globalnych upośledzenie umysłowe (inaczej niepełnosprawność intelektualną), a w jej ramach niedorozwój umysłowy i ogólne otępienie[17]. Autor zwraca uwagę na istnienie dysfunkcji globalnych, wśród których wyróżnia zahamowanie rozwoju intelektualnego (zatrzymanie wieku inteligencji na jakimś etapie, trwale lub okresowo); opóźnienie rozwoju intelektualnego (w przypadku, kiedy tempo rozwoju jest wolniejsze); obniżenie sprawności intelektualnej (u dziecka rozwijającego się prawidłowo do pewnego momentu, a obniżenie ma charakter trwały lub okresowy). Wspólną cechą dla wszystkich trzech dysfunkcji jest dysfunkcja intelektu. Upośledzenie umysłowe przypisuje jedynie osobom funkcjonującym poniżej 20 IQ i obejmuje: niedoro-

---

[14] Z. Sękowska: *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*. Warszawa, WSPS, 1998, s. 215.

[15] G.E. Suchariewa za: Z. Sękowska: *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*. Warszawa, WSPS, 1998, s. 215.

[16] J. Michalík: *Společenské aspekty postavení občanů se zdravotním postižením*. V: *Občané se zdravotním postižením a veřejná správa*. Red. L. Krhutová, M. Potměšil, L. Novosad, M. Valenta. Ołomuniec, Wydawnictwo Uniwersytetu Palackiego, 2005, s. 239.

[17] J. Kostrzewski: *Podstawowe wiadomości o upośledzeniu umysłowym*. W: *Upośledzenie umysłowe – Pedagogika*. Red. K. Kirejczyk. Warszawa, PWN, 1981, s. 67.

zwój umysłowy (oligofrenię – stanowiącą większość przypadków upośledzenia umysłowego) oraz demencję (czyli otępienie, w przypadku którego następuje zatrzymanie i cofanie się w rozwoju, który do pewnego momentu przebiega prawidłowo)[18]. Mimo ogólnie pejoratywnego wydźwięku termin „upośledzenie" ma jednak tę zaletę, iż obejmuje coś, jak zaznacza Speck, co czyni widoczną dla jego otoczenia osobliwość, która w sensie pozytywnym sygnalizuje potrzebę pomocy i wywołuje szczególną troskę[19].

Zenon Gajdzica zwraca uwagę, iż pojęciem nadrzędnym do „upośledzenia umysłowego" jest pojęcie „niepełnosprawność". Celem wyjaśnienia tych zależności autor przypomina różne definicje, przedstawiając je w formie zestawienia (tabela 3).

Tabela 3. Perspektywy definiowania niepełnosprawności intelektualnej

Zofia Sękowska	M.P. Maloney i M.P. Ward
Podejście kliniczno-medyczne traktujące niedorozwój umysłowy jako objawy choroby, ze szczególnym zwróceniem uwagi na etiologię i patogenezę.	W perspektywie klinicznej niepełnosprawność intelektualna traktowana jest jako problem medyczny. Przyczyną jest defekt biologiczny w nieodwracalny sposób uszkadzający struktury i funkcje OUN.
Podejście praktyczne o charakterze prawno-administracyjnym, np. definicja z angielskiej ustawy o zdrowiu psychicznym z 1959 roku włączająca niedorozwój umysłowy do zaburzeń psychicznych.	W perspektywie rozwojowej niepełnosprawność intelektualna utożsamiana jest z niepowodzeniem w rozwoju człowieka, który uwarunkowany jest zróżnicowanymi czynnikami biologicznymi i środowiskowymi.
Podejście psychologiczne różniące się liczbą oraz rodzajem kryteriów, według których ocenia się ten stan (np. poziomem określonych sprawności, zaburzeń, zdolności).	W perspektywie społecznej upośledzenie umysłowe postrzegane jest jako fakt społeczno-kulturowy, sama niepełnosprawność traktowana jest jako stan nabyty w toku interakcji społecznych.

Źródło: Z. Gajdzica: *Edukacyjne konteksty bezradności społecznej osób z lekkim upośledzeniem umysłowym*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007, s. 42.

Podobne spojrzenie zauważamy w literaturze czeskiej, gdzie czytamy, iż szerszym pojęciem od upośledzenia intelektualnego jest niepełnosprawność intelektualna, która definiowana jest jako „trwałe obniżenie umiejętności intelektualnych, które wynikło z organicznego uszkodzenia mózgu"[20].

[18] Ibidem, s. 67–71.

[19] O. Speck za: A. Mikrut: *„Pozytywne ukierunkowanie" jako paradygmat pedagogiki specjalnej*. W: J. Baran, T. Cierpiałowska, A. Mikrut: *Teoria i praktyka oddziaływań profilaktyczno-wspierających rozwój osób z niepełnosprawnością*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2011, s. 17.

[20] I. Švarcová: *Mentální retardacje…*, s. 25.

Niewątpliwie jedną z najbardziej popularnych i najbardziej rozbudowanych definicji upośledzenia umysłowego przedstawia Amerykańskie Stowarzyszenie Niepełnosprawności Intelektualnej i Rozwojowej (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, AAIDD)[21]. Dziesiąta rewizja definicji upośledzenia umysłowego z 2002 roku mówi, że „jest ono niepełnosprawnością charakteryzującą się trudnościami zarówno w zakresie funkcjonowania intelektualnego, jak i zachowań przystosowawczych, które wyrażają się w umiejętnościach poznawczych, społecznych i praktycznych. Niepełnosprawność ta powinna ujawnić się przed 18. rokiem życia"[22].

Definicja ta zachowuje pozytywną orientację poprzedniej rewizji, powracając do ostrożnego korzystania z IQ i rozwijając koncepcję zachowań przystosowawczych i systemów wsparcia. Jedenasta rewizja z 2010 roku prezentuje pierwszą definicję „niepełnosprawności intelektualnej" mówiąc, że odnosi się ona do tej samej populacji osób, które wcześniej zostały zdiagnozowane jako upośledzone umysłowo. Opiera się na trzech kryteriach: znaczne ograniczenia w zakresie funkcjonowania zarówno intelektualnego, jak i zachowań adaptacyjnych, które wyrażają się w koncepcyjnych, społecznych i adaptacyjnych umiejętnościach, oraz powinność ujawnienia się ich przed 18. rokiem życia[23]. Opracowana nowa rewizja DSM V z 18 maja 2013 roku zwraca uwagę na to, iż muszą wystąpić problemy co najmniej w dwóch z wymienionych jedenastu sfer funkcjonowania.

Zmiana paradygmatu AAIDD wydaje się mieć istotne znaczenie w odniesieniu do edukacji dziecka niepełnosprawnego intelektualnie. Podejście funkcjonalne zmierza w stronę dostosowywania warunków do indywidualnych potrzeb danego dziecka, stworzenia takiego systemu pomocy, który umożliwi dziecku naukę oraz uczestnictwo w jego naturalnym środowisku bliskiej rodziny bez konieczności umieszczania go w specjalnej placówce, nierzadko umiejscowionej z dala od domu. Tak definiowana niepełnosprawność intelektualna idzie w parze z tendencją edukacji włączającej, która z założenia ma wspierać dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi również w szkole ogólnodostępnej.

Mimo że niepełnosprawność intelektualna znajduje się w Klasyfikacji Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) i Klasyfikacji Chorób Psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, a nawet posiada swój kod, nie jest chorobą w rozumieniu medycznym oraz zaburzeniem psychicznym, syndromem ani symptomem[24].

---

[21] D.D. Smith: *Pedagogika specjalna…,* s. 225.

[22] R. Luckasson et al.: *Definition of Mental Retardation*. Washington, DC, American Association of Mental Retardation, 2002, s. 1.

[23] http://www.aaidd.org/IntellectualDisabilityBook/content_2347.cfm [dostęp: 19.11.2010].

[24] J. Lausch-Żuk: *Dzieci głębiej upośledzone umysłowo.* W: *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*. Red. I. Obuchowska. Warszawa, WSiP, 1999; R. Luckasson et al.: *Definition of Mental Retardation*…

3.2. Klasyfikacje niepełnosprawności intelektualnej

Niepełnosprawność intelektualna jest niewątpliwie zjawiskiem społecznym, które w społeczeństwie ma swoje odzwierciedlenia. Marten Söder[25] przedstawił klasyfikację specyficznych podejść społecznych do upośledzenia. W ujęciu epidemiologicznym najistotniejsze są związki przyczynowe między jednostką a otoczeniem. Upośledzenie traktowane jest jako „nienormalność", jako charakterystyczna cecha jednostkowa. Podejście adaptacyjne to z kolei wynik interakcji miedzy jednostką a otoczeniem. W przeciwieństwie do poprzedniego modelu upośledzenie nie jest traktowane jako cecha przypisana jednostce, ale jako wynik jej interakcji z otoczeniem, w którym jej pewne cechy niewpisujące się w ogólno przyjęte wymagania stają się wadami. Takie podejście pozwala na rozwój szerokiego wachlarza instrumentów i programów usprawniających, których głównym założeniem jest wyposażenie jednostki w takie zachowania, które będą pasować do istniejących wymagań otoczenia i z którymi jednostka musi sobie poradzić. Ostatnie prezentowane przez Södera ujęcie, osadzone w społecznym konstruktywizmie zakłada, że najważniejsze w relacji pomiędzy jednostką a otoczeniem jest pewne istniejące społeczne znaczenie, które to społeczeństwo nadaje. Upośledzenie umysłowe w tym ujęciu interpretowane jest poprzez odwoływanie się do znaczenia, jakie przypisywane jest różnym rodzajom fizycznych i umysłowych dewiacji.

Według Urszuli Szewczuk klasyfikacje upośledzenia umysłowego dokonywane są w oparciu o różne kryteria. Jest to związane z wielością uwarunkowań, złożonością problemu, a także z przyjętymi trzema grupami definicji upośledzenia umysłowego: medycznymi (etiologia), psychiatrycznymi (postacie upośledzenia) i behawioralnymi (głębokość upośledzenia). Wymienia cztery kryteria: kryterium psychologiczne, kryterium pedagogiczne, kryterium społeczne, kryterium ewolucyjne)[26].

W modelu teoretycznym natomiast zakłada się istnienie pięciu wymiarów, między którymi zachodzą zależności:

– **zdolności intelektualne** stanowiące ogólne zdolności umysłowe, zawierające m.in. rozumowanie, planowanie, myślenie abstrakcyjne, rozumienie złożonych pojęć, uczenie się. Inteligencja rozumiana jest tutaj raczej jako szeroko pojmowana umiejętność rozumienia otoczenia aniżeli wąsko rozumiane umiejętności szkolne;

[25] M. Söder za: A. Gustavsson, E. Zakrzewska-Manterys: *Wprowadzenie: społeczny kontekst upośledzenia*. W: *Upośledzenie w społecznym zwierciadle*. Red. A. Gustavsson, E. Zakrzewska-Manterys. Warszawa, Wydawnictwo Edukacyjne „ŻAK", 1997, s. 11–13.

[26] U. Szewczuk: *Charakterystyka problematyki upośledzenia umysłowego.* „Praca Socjalna" nr 2, 1992, s. 18.

– **zachowanie przystosowawcze** określane jako zbiór umiejętności koncepcyjnych, społecznych i praktycznych potrzebnych człowiekowi do normalnego funkcjonowania w życiu codziennym;
– **uczestnictwo, interakcje, role społeczne** pełniące kluczową rolę w rozwoju osoby niepełnosprawnej, przyczyniające się do podnoszenia jakości jej życia;
– **zdrowie** odnoszące się do zdrowia fizycznego i psychicznego, jak również do etiologii niepełnosprawności intelektualnej;
– **kontekst** – ten wymiar jest szczególnie ważny w niniejszej dysertacji, ponieważ odnosi się do kontekstu rozumianego jako środowisko i kultura. Autorzy zwracają uwagę na trzy różne poziomy:
  • mikrosystem – czyli sama osoba, jej rodzina, opiekunowie, rehabilitanci itp.;
  • mezosystem – czyli sąsiedztwo, społeczność, organizacje zapewniające edukację i wsparcie danej jednostce;
  • makrosystem/mega system – czyli kultura, społeczeństwo, większe zbiorowości, państwo, wpływy społeczno-polityczne[27].

Odnosząc się do postawionej w badaniach hipotezy, zauważamy zbieżność ww. koncepcji, która podobnie jak założenia pedagogiki porównawczej uzależnia pewne społeczne zjawiska od wątków społeczno-kulturowych, prawnych, religijnych. Ruth Luckasson i in. uważają, że ww. środowiska mogą tworzyć możliwości, takie jak sama obecność w społeczności, możliwość wyboru, czyli samostanowienia i decydowania o sobie, możliwość nabywania kompetencji poprzez uczenie się, możliwość uzyskiwania szacunku oraz uczestnictwa w życiu społecznym[28].

Zmiany dokonujące się w obrębie procesu klasyfikowania osób z niepełnosprawnością intelektualną dotyczyły samych klasyfikacji, ale również kryteriów, na podstawie których powstały. W literaturze czeskiej odnajdujemy klasyfikację niepełnosprawności intelektualnej wyróżniającą: oligofrenię – która jest wynikiem czynników prenatalnych, perinatalnych i postnatalnych; demencję – będącą rozpadem posiadanych umiejętności intelektualnych, które muszą być utracone lub ograniczone po drugim roku życia; zaniedbanie wychowawcze – określane również w literaturze jako pseudooligofrenia, ponieważ jest ono wynikiem zaniedbań wychowawczych i złych warunków socjalno bytowych, a nie zaburzeń centralnego układu nerwowego[29].

Najbardziej rozpowszechniona, zarówno w Polsce, jak i innych krajach, jest obecnie skala zgodna z klasyfikacją ICD-10 (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems – Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i problemów zdrowotnych), powstała w oparciu o stopnie/

[27] R. Luckasson et al.: *Definition of Mental Retardation*…, s. 39–48.
[28] Ibidem.
[29] P. Franiok: *Vzdělávániosob s mentálnim postiženim*. Ostrava, Wydawnictwo Uniwerystetu Ostrawskiego, 2005, s. 34–35.

głębokość niepełnosprawności intelektualnej, zawierająca cztery stopnie: lekki, umiarkowany, znaczny, głęboki. Podstawą do określenia stopni jest poziom ilorazu inteligencji IQ. Tabela 4 prezentuje nazewnictwo wymienionych stopni w badanych krajach.

Tabela 4. Stopnie niepełnosprawności intelektualnej – nazewnictwo polskie, angielskie i czeskie

Polska[a)]	Anglia[b)]	Republika Czeska[c)]	Symbol ICD-10
lekka niepełnosprawność intelektualna	mild intelectual disability	lehká mentální postizeni	F70
umiarkowana niepełnosprawność intelektualna	moderate intelectual disability	středně těžká mentální	F71
znaczna niepełnosprawność intelektualna	severe intellectual disability	těžká mentální retardace	F72
głęboka niepełnosprawność intelektualna	profound intellectual disability	hluboká mentální retardace	F73

[a)] J. Wyczesany: *Pedagogika upośledzonych*…, s. 26; Z. Sękowska: *Wprowadzenie do*…, s. 216.

[b)] P. Aggleton: *Health*. London, Routledge, 1990.

[c)] M. Valenta, O. Müller: *Psychopedie*. Parta, 2003, s. 19; I. Švarcová: *Mentální retardacje*…, s. 29–31; P. Franiok: *Vzdělávániosob*…, s. 35.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie literatury.

W Republice Czeskiej, oprócz ww. stopni, wyróżnia się jeszcze w obrębie niepełnosprawności intelektualnej pojęcie „jiná mentální retardacje" (F78), które stosuje się w przypadkach, kiedy dokładne określenie stopnia niepełnosprawności intelektualnej za pomocą zwykłych metod jest utrudnione lub całkowicie niemożliwe, z powodu np. ślepoty, głuchoty, zaburzeń mowy czy zaburzeń behawioralnych. Drugim pojęciem jest „nespecifikovaná mentální retardacje" (F79) używane w przypadkach, w których niepełnosprawności intelektualnej nie da się przyporządkować do żadnej z ww. kategorii. Obejmuje niedorozwój nieokreślony, zaburzenia psychiczne nieokreślone oraz oligofrenię[30].

Osoby niepełnosprawne intelektualnie stanowią największy procent ogółu osób niepełnosprawnych. Szacuje się, że na świecie żyje około 650 mln (10% populacji) osób niepełnosprawnych, z czego niepełnosprawni intelektualnie stanowią szacunkowo 2–3% ogółu osób niepełnosprawnych[31]. W Polsce według spisu powszechnego z 2011 roku niepełnosprawni stanowią 12,2% populacji (czyli około 4,7 mln)[32]. Przyjmuje się, że w Republice Czeskiej jest około 300 tys.

[30] I. Švarcová: *Mentální retardacje*…, s. 32.

[31] Factsheet on Persons with Disabilities – Dane Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=18 [dostęp: 12.03.2013].

[32] Spis Powszechny z 2011 roku, GUS.

(2,9%) osób z niepełnosprawnością intelektualną[33]. W Anglii natomiast liczba niepełnosprawnych wynosi 11 mln (20,7%)[34].

3.3. Niepełnosprawność intelektualna a specjalne potrzeby edukacyjne

Kontekst edukacyjny podjętych badań czyni istotnym zwrócenie uwagi na pojęcie SEN (Special Educational Needs – Specjalne Potrzeby Edukacyjne), powstałe na przełomie lat 70. i 80. w Wielkiej Brytanii, oraz często utożsamiane z nim pojęcie „trudności w uczeniu" czy też „specyficznych trudności w uczeniu". Pojęcie specjalnych potrzeb edukacyjnych jest charakterystyczne dla literatury brytyjskiej, jak już dokładniej zostało opisane w poprzednim rozdziale. W Anglii osoby niepełnosprawne intelektualnie również włączane są do grupy osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Pojęcie SPE (specjalnych potrzeb edukacyjnych) jest szersze od pojęcia niepełnosprawności intelektualnej, które zgodnie z Warnock Report wchodzi do trzeciej grupy zaburzeń podlegających SPE (dzieci niepełnosprawne sensorycznie, fizycznie i umysłowo)[35], dotyczących osób o nietypowym przebiegu rozwoju, w zakres którego wchodzi niepełnosprawność intelektualna. Specjalne potrzeby edukacyjne związane są z zaburzeniami, które utrudniają normalne funkcjonowanie w roli ucznia, a tym samym wymagają dodatkowego wsparcia i odpowiedniego podejścia w dostosowaniu procesu edukacji. W Polsce również pojęcie to jest związane nie tylko z niepełnosprawnością, ale przez specjalne potrzeby rozumiane są także te, które w procesie rozwoju dzieci i młodzieży wynikają bądź to z ich niepełnosprawności, bądź są efektem innych przyczyn trudności w uczeniu[36]. W Republice Czeskiej, podobnie jak w Anglii, specyfika edukacji ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi warunkowana jest rodzajem i stopniem niepełnosprawności[37].

Zgodnie z aktem IDEA uczeń niepełnosprawny intelektualnie to ten, który posiada inteligencję związaną z umiejętnościami adaptacyjnymi i akademickimi na poziomie 70 IQ lub poniżej[38]. Uczniowie niepełnosprawni intelektual-

[33] M. Valenta, O. Müller: *Psychopedie…*, s. 38.

[34] Family Resources Survey 2010/11. Office for Disability Issues.

[35] Zgodnie z raportem I grupa to trudności w uczeniu, II grupa to zaburzenia emocji i zachowania. M. Warnock: *Special Educational Needs (Report of Committee of Enquiry into the Educational of Handicapped Children and Youth People)*. London, HMSO, 1978.

[36] M. Rutkowski: *Perspektywa niepełnosprawności*. W: *Dziecko ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w drodze ku dorosłości*. Red. W. Pilecka, M. Rutkowski. Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls", 2009, s. 76.

[37] M. Bartňová, M. Vitková: *Vliv Současnych zmen…*, s. 15.

[38] P.J. Accardo, B.Y. Whitman: *Dictionary of Developmental Disabilities Terminology*. 3th edition. Baltimore, Paul H. Brookes, 2011, s. 246.

nie są określani mianem uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych, ponieważ oprócz podstawowych potrzeb mają jeszcze specyficzne potrzeby, bez zabezpieczenia których, przy naruszonej sprawności organizmu, mogą mieć utrudnione funkcjonowanie fizyczne, psychiczne i społeczne, a tym samym funkcjonowanie szkolne. Są różne rodzaje wsparcia ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych, wśród których Agnieszka Olechnowska wyodrębnia trzy grupy:

- wsparcie techniczne – związane jest ze znoszeniem barier architektonicznych, wyposażeniem ucznia w odpowiedni sprzęt pomocniczy i rehabilitacyjny;
- wsparcie psychospołeczne – związane z zapewnieniem opieki asystenta towarzyszącego dziecku przy wykonywaniu trudnych dla niego zadań oraz z zapewnieniem stałego kontaktu z rówieśnikami;
- wsparcie edukacyjne – objawiające się dostosowaniem metod, form i środków pracy do indywidualnych możliwości dziecka[39].

Uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną są identyfikowani poprzez ich funkcjonowanie intelektualne i umiejętności przystosowawcze. W momencie zdiagnozowania u dziecka niepełnosprawności intelektualnej należy wprowadzić odpowiednie do jego potrzeb wsparcie, które zdeterminuje interwencje i zintensyfikuje potrzebne służby[40].

Trudności w uczeniu dzieci niepełnosprawnych intelektualnie są ogromne. Wynikają one przede wszystkim z ich problemów komunikacyjnych. Jednakże zbyt małe oczekiwania mogą doprowadzić do mniejszej ich samodzielności i autonomii jako dorosłych[41]. Naukowcy odkryli również, iż uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną mają często zespół nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD)[42].

Do prawidłowego przebiegu procesu uczenia się niezbędne są m.in. takie sprawności, jak: odbieranie bodźców sensorycznych i ich integrowanie, kojarzenie informacji w czasie i przestrzeni, przechowywanie informacji w pamięci czy wreszcie wykorzystywanie tych informacji w działaniu. Ponieważ sprawności te u tej grupy uczniów są uszkodzone, to ich uczenie przebiega w ograniczony sposób i w znacznie wolniejszym tempie. Różnica w procesie nauczania nie ogranicza się zaledwie do tempa. W zależności od czynnika etiologicznego uszkadzającego OUN (ośrodkowy układ nerwowy) obserwuje się u tych uczniów również jakościowe zmiany w procesie uczenia. Związane są one zarówno z uwagą, jak i spostrzeganiem, pamięcią i rozumieniem. Proces spostrzegania przebiega wol-

[39] A. Olechnowska: *Wspieranie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Warszawa, WSiP, 2001, s. 9.

[40] D.D. Smith: *Introduction to special education, Teaching In an age of opportunity*. 5th edition. USA, Boston, Pearson, 2003, s. 192.

[41] Ibidem, s. 193.

[42] C.H. Kennedy, M. Caruso, T. Thompson; D. Pearson et al. za: D.D. Smith: *Pedagogika*…, s. 246.

niej z powodu wolniejszego tempa procesów analizy i syntezy OUN. Najczęściej uszkodzona jest pamięć logiczna, w przeciwieństwie do mechanicznej, która często jest upośledzona w mniejszym stopniu i niewiele różni się od pamięci osób przeciętnie rozwiniętych[43].

[43] J. Lausch-Żuk: *Dzieci głębiej upośledzone umysłowo…*, s. 254.